

to the Ukrainian spiritual elite of the late Baroque era. The genealogy of the Ustrytsky family, the biography of the lord Eronim and the peculiarities of his pastoral ministry, which directly affected the content and forms of the public representation of the external attributes of the hierarchical power of this uniate hierarch, are traced.

Six variants of the stamps used by the lord during the 31-year period of administration of the diocese are introduced to the scientific circulation for the first time. These two stamps contained legends and had a five-field shield (in which there were five coats of arms), and four were without inscriptions (only one recorded initial redundancy in the field of the picture) and had only the image of the generous coat of arms "Prostril". In the legends of the seals it were used Latin and Cyrillic. All matrices were applied, wax and paper with mastic served as materials for impressions. The spheres of the use of seals in the church reference work of the first half of the XVIII century, as well as the chronology of the matrix functioning on the impressions on the documents (from 22 to 1–2 years) and changes in the images through the introduction of the Latin attribute are determined. Also, the obligatory elements were the symbols of the higher clergy, which were available in all the investigated stamps. In general, a tendency to preserve the gentry tradition in reproduction of generic symbols in the seals of the Ukrainian episcopate was deduced. The introduction of new elements into the collections of Uniate Bishops, typical of Roman Catholic sphragistics, included, in particular, the placement of a cardinal hat above the image that symbolized not only the belonging of Jeronim Ustrytsky's person to the church hierarchy, but also demonstrated subordination to the Roman Apostolic Throne and the pope. The article is summarized by the "Catalog" of all the printed seals of the seals of Bishop Jeronim, which is concluded by the author.

Keywords: Jeronim Ustrytsky, the Bishop of Przemyśl, genus, seals, coats of arms, images, legends

DOI 10.33294/2523-4234-2019-29-1-53-63

Tomasz Bugaj

Мемуарыстыка Серхија Мокрыцкаго wśród literackich świadectw totalitaryzmu

W opracowaniu zwrócono uwagę na twórczość wspomnieniową Świadków Jehowy represjonowanych przez totalitarne reżimy XX wieku. Szczególną uwagę poświęcono memuarystyce Serhija Mokryckiego (pochodzącego z Ukrainy) oraz trzem innym autorom, którzy stawiali czoła komunistycznemu systemowi. "Путь Христианина" została wydana w Moskwie w 2012 roku i jak dowiedziono w artykule jest oryginalnym dokumentem swej epoki: kresowych relacji sąsiedzkich, momentu konwersji, srogich prześladowań. Dodatkowo przeanalizowano treść oraz problematykę pozostałych autobiografii. Badania wartości wspomnianych teksów dowodzą, że bez względu na ich walory estetyczne, stanowią one ważny element praktyki kulturowej. Sprzyjają wzmocnieniu tożsamości kulturowej grupy oraz konstruowaniu pamięci zbiorowej.

Słowa kluczowe: autobiografia, memuarystyka, pamięć zbiorowa, Świadkowie Jehowy, totalitaryzm

Томаш Бугай

Мемуари Сергія Мокрицького серед літературного свідoctва тоталітаризму

Аналізуються спогади Свідків Єгови, які були репресовані тоталітарними режими XX ст. Особливу увагу приділено спогадам Сергія Мокрицького (який походить з України)

та спогадам трьох інших авторів, які стикалися з комуністичною системою. Першою опублікованою автобіографією була книга “Особиста зустріч зі Сибіром: меморіальна книга про депортацію 1951 року” (“Sinasilmitsi Siberiga: mälestusteraamat 1951. aasta küüditamisest”), написана Сільвером Сілліксааром. Проте більш поширеними є тексти спогадів, укладених Олегом Гольком: “Свідки Єгови – сибірський маршрут” та “Загартовані в Сибіру. Довідка розповідей та архівних документів, зібраних вченим-архівістом, живим свідком багатьох описаних подій”. Також проаналізовано автобіографію Павла Рурака “Три арешти за істину” (“Три ареста за истину”).

Книга “Шлях Християнина” (“Путь Христианина”), написана Сергієм Мокрицьким, була опублікована в Москві 2012 р. і, як доведено в статті, є оригінальним документом епохи: прикордонні сусідські відносини, момент зміни релігії, жорстоке переслідування, зокрема перебування у таборах. Автобіографія також є свідченням великої віри. Аналіз долі автора підкреслює значну роль надії в житті особистості в екстремальній ситуації, коли люди були змушені робити вибір, пов’язаний з великими втратами, у тому числі й емоційними.

Проаналізовано зміст та випуски інших автобіографій. Вони мають характеристики документів, тому їм підходить термін “літературне свідцтво”. Досліджуючи цінність цих текстів, було доведено, що, незалежно від їхніх естетичних цінностей, вони є важливим елементом культурної практики. Вони підтримують зміцнення культурної ідентичності групи та сприяють творенню колективної пам’яті.

Ключові слова: автобіографія, мемуари, колективна пам’ять, Свідки Єгови, тоталітаризм

Serhij Mokryckij to jeden z kilku tysięcy ukraińskich Świadków Jehowy (nazywanych niegdyś Badaczami Pisma Świętego) znoszących represje ze strony totalitarnej władzy Związku Radzieckiego. To także jeden z czterech autorów pochodzących z krajów byłego ZSRR, którzy zdecydowali się opublikować swoje wspomnienia, dzięki czemu pamięć tragicznych wydarzeń stała się dostępna szerszej rzeszy odbiorców. W niniejszym opracowaniu zamierzam zwrócić uwagę na twórczość wspomnieniową wiernych należących do wyznania Świadków Jehowy, która zasługuje na głębszą analizę. Sygnalizując potrzebę dalszych badań ograniczę się tu raczej do jej rekonesansu i analizy najważniejszej problematyki. Przeglądając się tekstem memuarystycznym represjonowanych członków mniejszościowej wspólnoty religijnej, warto zastanowić się również, jaką wartość mają one obecnie i czy są to teksty literackie.

Opowieści autobiograficzne represjonowanych Świadków Jehowy, którzy przez kilka dekad należeli do tzw. zapomnianych ofiar stanowią interesujący materiał do badań, w tym głównie religioznawczych, literaturoznawczych i kulturoznawczych. Na marginesie warto zaznaczyć, że to właśnie badania z dziedziny etnografii kulturoznawczej należy uznać za pionierskie w dziedzinie prześladowań Świadków Jehowy przez totalitaryzmy XX wieku. Podjęto je dosyć późno. W 1969 roku ukazał się pierwszy artykuł rozpoczynający badania tego zagadnienia [1, c. 181–218]. Znaczenie religijności – jej pojawianie się lub zanik – w obliczu ogromnego cierpienia i wszechobecności śmierci było analizowane później w rozprawie “Strategie religijności w subkulturach” [2, c. 367–388]. Znaczenie folkloru należy więc przypisać zainicjowanie prac badawczych i zainteresowanie środowiska akademickiego sytuacją

tego wyznania [3, c. 29]. Inne dyscypliny naukowe – między innymi historia – włączyły się aktywniej do badań nad grupą wiernych należących do Świadków Jehowy w Niemczech dopiero w latach 90-tych XX wieku [4].

Wśród memuarystyki należących do “fioletowych trójkątów” – Świadków Jehowy oznaczanych w obozach fioletowym trójkątem naszytym na odzieży – należy wymienić autobiografie: Hansa Wenera Kusserowa “Fioletowe trójkąty” [5], Henryka Dornika “Wytrwałem dzięki miłości Bożej” [6], Simone Arnold Liebster “W paszczy Lwa. Mała dziewczynka stawia czoło reżimowi hitlerowskiemu” [7], Horsta Schmidta “Śmierć przychodziła zawsze w poniedziałki. Prześladowany za odmowę służby wojskowej w okresie reżimu hitlerowskiego” [8], Aleksandry Boczek (red.) “Kroczyliśmy wąską drogą. Wspomnienia Jana i Ireny Otrębskich” [9], Maxa Liebстера “Promyk nadziei w nawałnicy nazistowskiej. Historia ocalałego z holocaustu” [10], Hermine Schmidt “Ocalona radość. Wspomnienia młodej dziewczyny z lat 1925–1945” [11].

Spisane autobiografie wiernych związane z represjami ze strony totalitarnej władzy komunistycznej ZSRR nie tworzą tak bogatego zbioru, jak to ma miejsce w przypadku narracji związanych z nazizmem. Zastanawia fakt, iż jedynie czterech autorów spośród licznych ofiar socjalistycznego reżimu zdecydowało się dotychczas opublikować swe wspomnienia, wśród nich Serhij Mokryckij. Przyczyn takiego stanu rzeczy może być wiele. Wierni tego wyznania przez wiele długich dekad XX wieku należeli do marginalizowanego i stygmatyzowanego elementu społecznego. Stanowili cel ataku dla propagandystów. Ponadto, jako “wrogom ludu” odmawiano im legalizacji, co zmuszało ich do działania w konspiracji. W tamtych czasach pisanie dzienników, zapisków, wspomnień wiązało się z niebezpieczeństwem. Rozwijała się za to twórczość oralna. Powstawały ciekawe wiersze i pieśni, które funkcjonowały ciesząc się sporą popularnością wśród członków wspólnoty [12].

Książka S. Mokryckiego “Путь Христианина” została wydana w Moskwie w 2012 roku [13]. W trakcie spotkania ze mną w 2010 autor jeszcze pracował nad swą autobiografią. Jako pierwszoosobowy narrator rozpoczyna chronologicznie swą opowieść: “Родился я 27 марта 1928 года на Западной Украине. В селе Лобачевка Берестечковского района Волынской области” [13]. Mitologizacja czasu dzieciństwa sprawia, że te ziemie jawią nam się w opowieści jako spokojna kraina, w której panowała tolerancja, zgoda i współpraca sąsiadujących z sobą narodów. A każdy, bez względu na język, jakim rozmawiano w domu, potrafił porozumiewać się także w języku sąsiada. W szkołach religii uczono “по средам – для православных, по пятницам – для католиков” [13]. I chociaż większość sąsiadów autora nie należała do ludzi bogatych, to dzięki pracowitości radziła sobie na co dzień całkiem nieźle: “Основная часть жителей села – украинцы, крестьяне, труженики сельского хозяйства: бедняки, середняки и немного зажиточных”. Autor przedstawił swą rodzinę, pochodzącą z terenów kresowych: “Родители мои были крестьянами-середняками, то есть не слишком бедными, но и не богатыми. По национальности – украинцы, а по вере – православные” [13].

Bardzo ciekawym momentem w autobiografii jest moment konwersji autora, gdyż daje wgląd w szereg procesów uruchamianych wówczas nie tylko w życiu jednostki, ale też otoczenia. S. Mokryckij tak wspomina pierwsze zetknięcie się z nowymi wierzeniami: “С Польши донеслась весть о новой религии – “Бадачи письма святого”, то есть “Исследователи Священного писания”. Их называли просто “Бадачи”. Они на велосипедах развозили и продавали религиозные книги и журналы. Помню, как отец ответил на их предложение: “Нет денег купить”. Тогда они дали даром. Хотя отец в то время не интересовался этой литературой, но, поскольку предложили бесплатно, отказаться было неудобно. В свое время эта литература сделала свое дело” [13].

Bliższa znajomość z członkami wspólnoty oraz kontakt z wydawnictwami *Badaczy Pisma Świętego* rozbudziły zainteresowanie prawdami biblijnymi i w efekcie końcowym doprowadziły do wstąpienia w szeregi wyznawców tego ruchu religijnego. Późniejsza konwersja była momentem, który zaburzył dotychczasową biografię i determinował dalsze losy. Wpływał na relacje z krewnymi i sąsiadami. Pozostawiając wierzenia swych przodków adept nowego wyznania stawał się przedmiotem niechęci, a nawet nienawiści wśród sąsiadów lub krewnych. Odnalezienie własnego miejsca przez konwersję oznaczało, że tradycyjny model był dla nich propozycją niewystarczającą. Światopoglądowa orientacja rodzinna była dotychczas niesatysfakcjonującym drogowskazem życiowej aktywności [14].

Dzieło S. Mokryckiego to opowieść o “wypróbowaniu”, jakie przeszedł główny bohater za “zdecydowaną odmowę zdrady swoich przekonań religijnych” [13]. Spotkał się z naciskami ze strony krewnych, próbami zwerbowania go przez KGB, a także został pozbawiony wolności. Jego opowiadanie jest świadectwem totalitarnych okrucieństw. Mokryckij opisał przesłuchania prowadzone przez KGB, etapowanie więźniów, codzienność lagrową. W autobiografii zawarł wiele informacji odnośnie do życia duchowego i kulturowanych mimo zakazu zwyczajów religijnych – takich jak na przykład obchody Pamiątki śmierci Chrystusa. Autor wspomina też o chwilach szczególnie trudnych – jak wtedy, gdy odbywając karę w lagrach dowiedział się, że jego żonę skazano i otrzymała wyrok dwóch lat pozbawienia wolności, a troje małych dzieci miało trafić do domu dziecka. Sierhij Mokryckij opowiada o próbach podejmowanych przez KGB w celu wywołania rozłamu wśród wiernych, o losach osób, które podszywały się pod zainteresowanych religią i współpracowały z organami władzy, o sądach pokazowych i pracy komunistycznych agitatorów.

Podobną problematykę poruszają pozostali autorzy. Jedną z pierwszych ogłoszonych drukiem autobiografii związanych z masowymi deportacjami oraz różnymi innymi formami represji jest wydana w estońskim Tartu książka zatytułowana: “Sinasilmitsi Siberiga. Mälestusteraamat 1951. aasta küüditamisest” [15]. Jej autor, Silver Silliksaar, z którym spotykałem się w trakcie badań terenowych prowadzonych w Estonii w 2010 roku, pracował nad przekładem swych wspomnień na język rosyjski. Planował

rozbudować pierwotną estońską wersję opowiadania o nowe elementy. Po naszym spotkaniu przesłał mi 160 stron maszynopisu gotowego do opublikowania – a więc sporą część planowanego wydania. W trakcie spotkania ze mną Silver Silliksaar wyrażał obawy o obecną sytuację wiernych żyjących w Rosji, powoływał się na przykłady jawnej dyskryminacji, a także opowiadał o przeszkodach, jakie napotykają w praktykowaniu zwyczajów życia religijnego. Obserwując trudną sytuację współwyznawców w Rosji był przekonany, że opublikowanie przez moskiewskie wydawnictwo jego opowiadania autobiograficznego w języku rosyjskim może przestrzec przed stosowaniem przez władze radykalnych środków wobec wiernych i zapobiec powtórzeniu się sytuacji sprzed ponad pół wieku.

O wartości jego narracji świadczy fakt włączenia jej jako tekstu źródłowego do pracy państwowej komisji zajmującej się badaniem represyjnej polityki sił okupacyjnych i wydanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości Republiki Estonii: “Белая книга о потерях, причиненных народу Эстонии оккупациями 1940–1991” [16, s. 46]. W pracy tej, przygotowywanej przez dwanaście lat na zlecenie estońskiego parlamentu, omówiono represyjną politykę dwóch totalitarnych reżimów wraz z jej skutkami dla współczesnej Estonii. Relacje naocznych świadków zdarzeń są cenne szczególnie wtedy, gdy nie ma zbyt wielu źródeł. Jak wspomniano we wstępie opracowania, uczonym nie udało się jeszcze dotrzeć do archiwów Rosji lub Niemiec, które do dzisiaj pozostają dla nich niedostępne. Relacja S. Silliksaara związana jest z pierwszą spośród czterech części “Белой книги” i odnosi się do strat wśród ludności.

Silver Silliksaar opisał w porządku chronologicznym wydarzenia z dzieciństwa, gdy zaczynał czytać Biblię, wspominał czasy przedwojenne, relacjonował lata okupacji i działań zbrojnych, by przejść do punktu zwrotnego w swym życiu. Deportacja z 1951 roku jest dla niego wydarzeniem kulminacyjnym w biografii, które determinuje dalszą trajektorię losu. Myśl ta zostaje zaakcentowana już w przedmowie do opowiadania: “Я знаю точно, что раннее утро 1 апреля 1951 года изменило привычный уклад жизни сотен и сотен людей, оставив в их душах неизгладимый след” [15]. Wywózka tysięcy rodzin wyznania Świadków Jehowy w oczach autora ma znamienne znaczenie dla samych ofiar, wyróżnia się na tle innych stalinowskich deportacji oraz jest mało znana. Zsyłka na Syberię w 1951 roku nie kończy jednak prześladowań, jakie trwały do rozpadu ZSRR. Uniemożliwienie zdobycia odpowiedniego wykształcenia i pracy, zastraszanie przez KGB, aresztowania, sądy, odbyte wyroki w lagrach – to fragment historii Silvera Silliksaara oraz tysięcy jego duchowych braci i sióstr. Towarzyszące mu od dzieciństwa prześladowania wynikające z przekonań religijnych zdawały się nie mieć końca. Wychowując własne dzieci autor nadal stykał się z dyskryminacją i represjami – jego synowi groziło wyrzucenie ze szkoły za neutralną politycznie postawę, a on sam w 1984 roku trafił przed sąd.

Autor najbardziej rozpowszechnionych w krajach rosyjskojęzycznych wspomnień dotyczących czasów represji, a także w Polsce, to Oleh Golko, z którym miałem

możliwość spotkać się kilkakrotnie w trakcie prowadzenia badań terenowych w Ukrainie. Jest on redaktorem publikacji zawierającej jego własne wspomnienia oraz relacje innych represjonowanych: “Свідки Єгови – сибірський маршрут” [17]. W 2004 roku pojawiło się wydanie rosyjskojęzyczne: “Сибирский маршрут. Преследование религии в СССР. Рассказы, воспоминания, архивные документы, собранные ученым-архивистом, очевидцем описанных событий” [18]. W tym samym roku również w Polsce opublikowano opowiadania O. Golko: “Świadkowie Jehowy – sybirski trakt” [19]. Kolejne, ogłaszane drukiem wspomnienia, nie są prostymi tłumaczeniami pierwszego ukraińskojęzycznego wydania. Różnią się nie tylko szatą graficzną, ale także zawartością treści: ilością opowiadań, wyborem załączonych materiałów historycznych czy też fotografiami.

“Свідки Єгови – сибірський маршрут” zawiera – podobnie jak pozostałe wydania – cenne informacje dotyczące wysiedlenia, życia religijnego na Syberii oraz codzienności zesłańców. Sam autor określa siebie mianem redaktora – jego książka bowiem jest zbiorem wspomnień należących do różnych osób. Ponadto zawiera także wywiad z byłym pracownikiem KGB, około sześćdziesięciu archiwaliów i niektóre dane dotyczące wyznania Świadków Jehowy. Stąd też pozycja ta nie jest typową autobiografią. Dotyczy to także wersji rosyjskiej, którą powiększono o dodatkowy rozdział przedstawiający działalność aktywnego wyznawcy – Pawła Ruraka. Jeśli chodzi o polskie wydanie, to wyróżnia je między innymi dodatkowy rozdział zawierający tekst wierszowanego utworu powstałego w trakcie zesłania – “Jeńcy wiary”, który można traktować jako przykład twórczości folklorystycznej. Wiersz relacjonujący przebieg deportacji ma blisko sto zwrotek zbudowanych w większości z czterech wersów. Brak za to w polskim wydaniu rozdziału zawierającego fragmenty listów napływających do autora, których nadawcy wyrażają swą wdzięczność za jego wkład w popularyzowanie wiedzy dotyczącej represji wiernych pod rządami komunistycznymi.

W 2011 roku pojawiła się kolejna publikacja O. Golko: “Загартовані в Сибіру. Довідка розповідей та архівних документів, зібраних вченим-архівистом, живим свідком багатьох описаних подій” [20]. Zgodnie z zamysłem O. Golko zbiór jest “chronologiczną kontynuacją wcześniejszych książek autora” [20, s. 2]. W centrum narracji zostali umieszczeni “ci, którzy zachowali swoją wiarę w Boga, nie złamali się w trakcie przesłuchań w radzieckich katowniach, przeżyli zesłanie na Syberię” [20, s. 2]. Książka uzupełniona została – podobnie jak to było w poprzednich publikacjach – o materiały dodatkowe: fotografie, kartki pocztowe, fragmenty dokumentów, wycinki z gazet oraz inne teksty.

Poza Silverem Silliksaarem i Olehiem Golko wspomnieć należy jeszcze o jednym autorze, którego biografia stała się znana szerszemu gronu – o Pawle Ruraku. Autobiografia Pawła Ruraka “Три ареста за истину” została opublikowana w 2008 roku [21]. Pochodzący z terenów Mołdawii autor rozpoczyna swą narrację opisami domu rodzinnego i czasów dzieciństwa. Wspomnienia lat

młodości wiążą się jednak z prześladowaniami, które towarzyszyły autorowi także przez resztę życia. Jego narracja pokazuje, z jakimi naciskami zmagali się Świadkowie Jehowy żyjący na terenie Besarabii, doświadczając nienawiści ze strony władzy rumuńskiej, a potem sowieckiej. Główne punkty narracji to trzy aresztowania, następujące po nich rozprawy sądowe, kończące się wyrokami oraz pobyty w lagrach. Opis losów narratora przedstawiony zostaje zgodnie z zasadą przyczyna – skutek i wzbogacony jest informacjami dotyczącymi sytuacji politycznej, jaka tworzyła tło wydarzeń.

Paweł Rurak, mając siedemdziesiąt dziewięć lat, postanowił przywołać przeszłość i powrócić do doznanych okrucieństw. Nie da się bowiem wymazać z pamięci “patologicznych osobowości pracujących w organach NKWD-MGB-KGB, dla których ból i cierpienie drugiego człowieka sprawiały przyjemność”, a także “moralnego, emocjonalnego i fizycznego ciemnienia nie tylko ze strony władz, ale także ze strony więziennego elementu – ludzi niedorozwiniętych, nieźrównoważonych psychicznie, agresywnych i zdegradowanych” [20, c. 7]. Swoją opowieść – zawierającą konkretne “daty, imiona ludzi i geografię tamtych miejsc i tamtych wydarzeń” – prezentuje po to, “aby chociażby częściowo można było zrozumieć tamte czasy” [21, c. 7, 8].

Paweł Rurak przeżył deportację w 1951 roku, a potem był skazywany jeszcze przez sądy – w sumie na karę czterdziestu czterech lat pobytu w lagrach. Jego doświadczenia opisane w książce pozwalają nam wejrzeć w mało znane dotąd fakty – bunt więźniów w obozie Kengir, sytuację skazanych w lagrach mordwińskich, stosowane wobec więźniów formy kar (przetrzymanie w izolatce, metody psychicznego nacisku na wiernych, konspiracyjna działalność w czasach zakazu). Autor zamieścił też napisany przez siebie wiersz, fragmenty otrzymanych listów, a także kopie dokumentów potwierdzających rehabilitację oraz fotografie. Zdaniem ukraińskiego historyka, Jarosława Daszkiewicza, książka “Три ареста за истину” to swego rodzaju dziennik prowadzony przez czterdzieści cztery lata w trakcie “strasznych prześladowań Pawła Ruraka i jego krewnych” [21, c. 3].

Przedstawiane tu w przeglądzie autobiograficzne wspomnienia są przede wszystkim ważnym źródłem historycznym. Świadkowie wydarzeń starali się odtworzyć w drobnych szczegółach minioną rzeczywistość. W tekstach podawali konkretne miejsca, daty i osoby. Autorzy przed przystąpieniem do spisywania wspomnień próbowali kompletować własną korespondencję lub przeglądali starsze zapiski. Rozmawiali z innymi współuczestnikami zdarzeń. Inni prosili o pomoc specjalistów, by doprecyzować pewne detale oraz sięgali po materiały archiwalne, które potem załączali do swych publikacji. Dzięki temu uzyskany tekst stanowi oryginalny i ciekawy “dokument” minionych zdarzeń.

Nie rozwikłaną pozostaje kwestia, czy prezentowane teksty, będące świadectwem przeszłości, są literaturą – gdyż “nie jest łatwo rozstrzygnąć, kiedy i które świadectwo [osobiście przeżytego losu zbiorowego] staje się literaturą” [22,

c. 350] – ani także jak ważne miejsce zajmują w “przestrzeni tekstowego świata kultury” [23, c. 45]. Zgodnie ze spostrzeżeniami niektórych badaczy “formy pośrednie” znajdujące się pomiędzy dwoma ekstremami: “tekstami niezaprzeczalnie literackimi” (“wiersz liryczny”) i “nieliterackimi” (“instrukcja obsługi lodówki”) “wymykają się definicjom i ścisłemu zaszeregowaniu” [24, c. 144]. Inni specjaliści stosują określenie: “paraliteratura” [25, c. 362]. Granice pomiędzy wieloma kategoriami twórczości “są płynne”, a tworzenie ścisłych definicji może prowadzić do paradoksu [26, c. 62].

Prezentowaną w niniejszym ujęciu twórczość represjonowanych traktuję więc przede wszystkim jako zapis doświadczenia, dokument świadomości badanej grupy społecznej – stanowiący niepowtarzalny tekst dostarczający informacji potrzebnych do badań kulturoznawczych czy literackich. Tekst ten spełnia wymogi stawiane “literackiemu świadectwu”, które Maria Delaperrière rozumie następująco: “Świadectwo literackie oscyluje zatem między dokumentem i autobiografią, choć wiadomo, że granice między tymi trzema kategoriami są płynne: dziennik, reportaż, autobiografia mogą się zaliczać do kategorii literatury świadectw pod warunkiem, że ich cechą dominującą będzie sama intencja przekazania świadectwa odbiorcy, który ma nie tylko je poznać, ale także przeżyć” [26, c. 62]. Świadectwo literackie ma więc ścisły związek z pamięcią autora, jego wspomnieniami ulatującymi w jakimś stopniu w niebyt, ale także z formą przekazu przeszłości. Zdaniem badaczki pisarz powinien nie tylko “świadczyc” o tym, co się wydarzyło, ale także usilnie “zaświadczać” o prawdzie własnego przekazu. W pierwszym wypadku chodzi o intencje, czyli pobudki, które towarzyszą powstaniu dzieła. Drugą postawę można by określić jako atencję, czyli troskę (uwagę) o to, by przekaz był prawdziwy i pozostawał w zgodzie z minioną rzeczywistością. Autor świadectwa pozostaje w sytuacji pewnego napięcia, gdyż musi wciąż walczyć z własną pamięcią. Dodatkową kwestią jest dla niego przedstawienie tego, co wie o przeszłości, co sam przeżył za pomocą ograniczonych środków.

Autobiografie, wspomnienia dokumentarne związane z represjami, których doświadczyli Świadkowie Jehowy ze strony totalitarnych systemów Niemiec i Związku Radzieckiego rozumiem jako praktykę kulturową. Podejmowane próby utrwalenia na piśmie własnych przeżyć osadzonych na tle doświadczeń całej grupy sprzyjają podtrzymaniu i wzmacnianiu własnej tożsamości kulturowej badanej społeczności religijnej. Autokreacja literacka służy jednak nie tylko konstruowaniu pamięci zbiorowej grupy [27; 28; 29], ale także pozwala jednostce doświadczyć na sobie terapeutycznej mocy wynikającej z zastosowania “formuł narracyjnych (kodów kulturowych)” [30, c. 30], umożliwiających uporanie się z silnymi emocjami, które zostają “przelane na papier” i upublicznione.

Zestawiając przedstawiony powyżej – opublikowany – materiał wspomnieniowy represjonowanych członków wyznania Świadków Jehowy z pozyskanymi przeze mnie w trakcie wywiadów tekstami wspomnieniowymi – funkcjonującymi w formie

ustnej – dostrzegam wyraźną różnicę. Teresa Smolińska, analizując rozbieżność materiałów ustnych i utrwalonych na piśmie, zauważyła, iż “pisana pamięć” posiada na ogół “kształt pełniejszy, uporządkowany chronologicznie (...) O ile więc autorzy w pisemnych źródłach (a głównie w pamiętnikach, kronikach itp.) starają się przedstawić w miarę pełny obraz zmarłych przodków bądź własny “zyciorys”, o tyle formę ustnych wspomnień narrator uzależnia głównie od konkretnej sytuacji i słuchaczy” [31, c. 138]. Dostrzegłem, że uczestnik wywiadu częściej przywoływał te fragmenty przeszłości – ludzie, miejsca, zdarzenia – które jego zdaniem są ważne i interesujące “tu i teraz”, przy czym chronologia wydarzeń nie zawsze bywała zachowywana. Zaobserwowałem również, że sytuacja wywiadu, której towarzyszy element nieprzewidywalności, wpływa na wybór prezentowanych treści. Zadane pytanie, przypadkowe natrafienie na jakiś dokument czy fotografię, potrafi nieraz wzbudzić spore emocje lub wywołać chaos w umyśle interlokutora. Ponadto dostrzegłem, że ustna biografia powstaje w interakcji dwóch osób. Badacz wnosi w nią więc pewien wkład poprzez “zachowania komunikacyjne”, które “pomagają w budowaniu świata tekstu autobiograficznego”, a nawet może mieć “możliwość sterowania” wyborem faktów z życia opowiadającego, które pojawiają się w narracji [32]. Inaczej rzecz się ma, gdy nad tekstem pisanym – jak te prezentowane w niniejszym opracowaniu – który nie jest rezultatem jednorazowego zdarzenia, pracuje tylko autor mający możliwość negocjowania ewentualnych korekt lub uzupełnień jedynie z samym sobą i własną pamięcią.

1. Kater M. H. Die Ernsten Bibelforscher im Dritten Reich // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. 1969. № 2. S. 181–218.
2. Girtler R. Strategien der Formmigkeit In Subkulturen // Eberhart H., Horandner E., Pottler B. Volkskundetagung 1989 in Graz (Buchreihe der osterreichischen Zeitschrift für Volkskunde, N.S. t.8). Wien, 1990. S. 367–388.
3. Daxemuller Ch. Solidarność i wola przetrwania – postawa religijna i normy postępowania Świadków Jehowy w obozach koncentracyjnych // “Najodważniejsi byli zawsze świadkowie Jehowy”. Prześladowania i sprzeciw Świadków Jehowy w okresie reżimu hitlerowskiego / red. H. Hesse, przeł. A. Matelska, J. Haas. Wrocław, 2010. S.29–46.
4. Garbe D. Zwischen Widerstand Und Martyrium. Wyd. 1. Monachium, 1993. 605 s.
5. Kusserow H. W. Fioletowe trójkąty. Wrocław, 2006. 235 s.
6. Dornik H. Wytrwałem dzięki miłości Bożej. Wrocław, 2007. 218 s.
7. Liebster S. A. W paszczy lwa. Mała dziewczynka stawia czoło reżimowi hitlerowskiemu / przeł. A Boczek. Wrocław, 2007. 382 s.
8. Schmidt H. Śmierć przychodziła zawsze w poniedziałki. Prześladowany za odmowę służby wojskowej w okresie reżimu hitlerowskiego / przeł. A. Boczek. Wrocław, 2008. 160 s.
9. Boczek A. Kroczyliśmy wąską drogą. Wspomnienia Jana i Ireny Otrębskich. Wrocław, 2008. 192 s.
10. Liebster M. Promyk nadziei w nawałnicy nazistowskiej. Historia ocalałego z holocaustu / przeł. A. Boczek. Wrocław, 2008. 154 s.
11. Schmidt H. Ocalała radość. Wspomnienia młodej dziewczyny z 1925–1945 / przeł. D. Seifert, A. Boczek. Wrocław, 2009. 237 s.

12. Бугай Т. Современное проявление форм фольклора: устные рассказы, песни и стихи преследованных за веру Свидетелей Иеговы в Советском Союзе // Матеріали до української етнології. 2014. Вип. 13. С. 200–205.
13. Мокрицкий С. И. Путь христианина. Москва, 2012. 235 с.
14. Libiszowska-Zółtkowska M. Konwertyci nowych ruchów religijnych. Lublin, 2003. 392 s.
15. Siliksaar S. Sinasilmitsi Siberiga. Mälestusteraamat, 1951. aasta küüditamisest. Tallin, 2001. 288 s.
16. Энусте Ю., Пармасто Э., Тарвел Э., Варью П. Белая книга о потерях, причиненных народу Эстонии оккупациями. 1940–1991. Таллин, 2005. 174 с.
17. Голько О. Свідки Єгови – сибірський маршрут. Львів, 2002. 204 с.
18. Голько О. Сибирский маршрут. Преследование религии в СССР: рассказы, воспоминания, архивные документы, собранные ученым-архивистом, очевидцем описанных событий. Львов, 2004. 240 с.
19. Golko O. Świadkowie Jehowy – sybirski trakt. tłum. C. Stojak. Wrocław, 2004. 248 s.
20. Голько О. Загартовані в Сибіру: довідка розповідей та архівних документів, зібраних вченим-архівистом, живим свідком багатьох описаних подій. Львів, 2011. 450 с.
21. Рурак П. Три ареста за истину. Львів, 2008. 240 с.
22. Jedlicki J. Dzieje doświadczone i dzieje zaświadczone. // Dzieło literackie jako źródło historyczne / red. Z. Stefanowska, J. Sławiński. Warszawa, 1978. S. 334–371.
23. Rodak P. Wojna i zapis (o dziennikach wojennych) // Teksty Drugie. 2005. Nr 6. S. 33–45.
24. Tabakowska E. Wyznaczniki literackości w przekładzie tekstów „nieliterackich” // Translatoryka. Koncepcje – Modele – Analizy / red. S. Grucza, A. Marchwiński, M. Płużyczka, Warszawa: 2013. S. 144–155.
25. Balcerzan E. Literackość. Modele, gradacje, eksperymenty. Toruń, 2013. 462 s.
26. Delaperriere M. Świadectwo jako problem literacki // Teksty Drugie. 2006. Nr 3. S. 59–70.
27. Rokuszewska-Pawełek A. Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków – analiza biograficzna. Łódź, 2002. 222 s.
28. Rokuszewska-Pawełek A. Druga wojna światowa – pamięć i tożsamość // Kultura i Społeczeństwo. 2001. Nr 3–4. S. 167.
29. Szacka B. Czas przeszły, pamięć, mit. Warszawa, 2006. 237 s.
30. Hajduk-Nijakowska J. Żywiół i kultura. Folklorystyczne mechanizmy osvajania traumy. Opole, 2005. 252 s.
31. Smolińska T. Rodzina o sobie. Folklorystyczny aspekt rodzinnej tradycji kulturowej. Opole, 1992. 196 s.
32. Labocha J. Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej. Kraków, 2008. 206 s.

SUMMARY

Tomasz Bugaj

Serhiy Mokrycki's memoirs among literary testimonies of totalitarianism

The memoirs of Jehovah's Witnesses who were repressed by the totalitarian regimes of the 20th century, are researched. Particular attention is paid to the memoirs of Serhiy Mokrytskyi (coming from Ukraine) and three other authors who faced the communist system. The first published autobiography was “Personal encounter with Siberia: memorial book about the deportation of 1951” (“Sinasilmitsi Siberiga. Mälestusteraamat 1951. aastaküüditamisest”) written by Silver Silliksaar. However, more widespread texts include the memoirs edited and concluded by Oleh Golko: “Jehovah's Witnesses – The Siberian Route” (“Свідки Єгови – сибірський маршрут”) and “Hardened in Siberia. Reference

stories and archival documents collected by the archivist, a living witness of many of the described events” (“Загартвані в Сибіру. Довідка розповідей та архівних документів, зібраних вченим-архівістом, живим свідком багатьох описаних подій”). Pavlo Rurak’s autobiography titled “Three arrests for the truth” (“Три ареста за истину”) is also analyzed.

“The path of a Christian” (“Путь Христианина”), written by Serhiy Mokrytskyi, was published in Moscow in 2012 and, as it was proved, was the original document of his era: border neighbourly relations, the moment of conversion, severe persecutions related to, among other things, the stays in the camps. Autobiography is also a testimony of a great faith. Analysis of the author’s fate emphasises the significant role of hope in the life of an individual in an extreme situation, when people were forced to make choices that were associated with high costs, including emotional ones.

In addition, the content and issues of other autobiographies are investigated. They have the characteristics of a document, which is why the term “literary certificate” suits them. Examining the value of these texts, it has been proved that regardless of their aesthetic values, they are an important element of cultural practice. They support the strengthening of the cultural identity of the group and promote the construction of the collective memory.

Keywords: autobiography, memoirs, collective memory, Jehovah’s Witnesses, totalitarianism.